

Geréb Anna

Oroszországban él a magyar legenda

A Gaál Franciska-jelenség

Az 1936-os orosz „műsormutatóban” (azaz filmkatalógusban) 1935-36-ban írd és mondd, 4, azaz négy darab „külföldi” film volt műsoron az egész szovjet birodalomban. (Hogy konkrétan mely országokból származtak, az hadititok volt.) Ez a négy azonban igen érdekes: Az első tétel mindjárt gyanús – bár nem magyar vonatkozásban. Azt írják a „*Női bánat, női boldogság*” (máskép: „*Asszonyok veszedelme, asszonyok öröme*”) /Frauennot – Frauenglück/ című tudományos-népszerű filmről, hogy 1300 méteres külföldi film 1934-ből, rendezte és az operátőre Eduard Tiszse. „A dolgozó nők helyzetéről szól a kapitalista országokban az abortusz ellenes törvénnyel kapcsolatban – az illegális abortusz és halálos következményei. Az abortusz elvégzésének feltételei kórházi körülmények között a Szovjetunióban (az orvosi segítség nélkülözhetetlen módszerei, amelyek garantálják a nők maximális biztonságát.)”

Namármost, ez teljes képtelenség, Tiszse, Szergej Eisenstein szoros munkatársa és állandó operátőre ugyanis 1934-ben biztos, hogy nem volt külföldön, örült, hogy a „kommunista trojka” tagjaként (Eisenstein és Grigorij Alekszandrov rendezőtárs társaságában), Sztálin zsaroló parancsára 1931-ben, két és fél éves világszertei kalandozásukból békésen visszatértek hazájukba. Tiszse pedig nem is rendezett soha önálló filmet. Nem beszélve arról a különös ellentmondásról, hogy egy „külföldi film” hogy jön össze a szovjet kórházakkal. De ez egy másik történet... (Lásd részletesebben: *Ki hamisított?* (Eisenstein-összes újból, meglepetéssel) Népszabadság 1998.január 3.)

A következő „külföldi” film René Clair „*Párizsi háztetők alatt*” /*Sous les toits de Paris*/ című 1931-es zenés-énekes vígjátéka „Párizs deklasszált elemeiről”. A harmadik mozgóképe a „*Marvin Blake árulása*”, magyarul „*Kunyhó a gyapottföldön*” címmel játszott, 1932-ben készült film „a kisbérlők harcáról a nagy földbirtokosokkal”, Kertész Mihály rendezésében. /*The Cabin in the Cotton*/.

A mi filmünk azonban a negyedik, a „*Péter*” („Petyka”), amelyről annyi kiderül, hogy Universal-Hunnia, Budapest-produkció 1935-ből, rendezte Hermann Kösterlitz „egy munkanélküli lány kalandjairól a kapitalista városban”. És elérkeztünk történetünk elejére, amelyet folytassunk most a végétől.

Valamikor az 1980-as évek elején bekopogott a Magyar Filmarchívum ajtaján egy vendég, aki németül előadta, hogy azért jött most ide Oroszországból, hogy Gaál Franciskáról gyűjtsön anyagokat.

Mint „oroszos”, hozzám irányították a hölgyet, Natasát, teljes nevén Búza Vlagyimirovna Natáliját. Mint kiderült, Gaál Franciska iránti rajongásából ment férjhez magyar származású férfihez, miként azt a neve is sejteti. Kissé kínos helyzet adódott, hiszen nyilvánvalóvá vált, hogy a messzi idegenből érkezett vándor többet tud honfitársunkról, mint mi magunk.

Natasa Micsurinszk városában (ahol máig is lakik), tízéves korában, a hatvanas évek elején látta először a helyi moziban a „Péter” című „zsákmányolt” filmet, amelyet aztán megszámlálhatatlanul sokszor megismételt, mindig, amikor csak műsoron volt, márpedig sokszor volt műsoron, mert közkívánatra állandóan ezt kérték a központi terjesztőtől. A főszereplő Gaál Franciska annyira elvarázsolta Natasát, hogy elhatározta, megtanul magyarul, ha egyszer Franciska is magyar. Szinte szóról szóra bemagolta a film szövegét – persze egy idő után már tudta, hogy ez a szöveg nem is magyar, hanem német. (Ennek aztán igen nagy hasznát vette, végül is német-angol nyelvtanár lett belőle.)

Aztán rábeszélte anyukáját, hogy annak munkahelyén, Magyarországra szervezett jutalomutazásra őt is magával vigye, így került Natasa először Budapestre a hatvanas évek közepén. És míg az anyja üdült a Balatonon, addig ő Pesten kutatni kezdett. Eljutott a Színháztörténeti Intézetbe, ahol kézzel kimásolta a Színházi Élet egy halom cikkét Gaál Franciskáról. Évekkel később sikerült megismételnie az akciót, és akkor már eljutott a Széchenyi Könyvtár Színháztörténeti Különgyűjteményébe is, onnét meg az Attila utcába, Gaál Franciska unokahúgához, Máriához, akitől az információkon kívül máig féltve őrzött relikviákat, néhány fényképet és a bálványa által hazairt képeslapot kapott.

Gaál Franciska Nyikolaj Krjucskovval egy forgatáson Leningrádban

A történet persze engem is lázba hozott, és, noha mire Natasa hozzám eljutott, Gaál Franciska unokahúga már nem élt, azóta is együtt kutatjuk tovább a valaha nálunk is oly népszerű színpadi primadonna és film-világsztár nyomát. Gyorsan kiderült, hogy Búza Natasa nincs egyedül Franciska-mániájával Oroszországban. Az idősebb generáció tagjai közül szinte mindenki rajongva áradozik róla. Nem egy színészlőr tudok, aki miatta választotta ezt a szakmát. (Rimma Bikova esete meg is jelent a Filmkultúra 1994. 12-es számában.) Nincs év, hogy valamelyik orosz tévécsatorna ne játsszon le egy filmet Gaál Franciska főszereplésével, sőt, mi több, három ezek közül DVD-n is forgalomban van, orosz felirattal vagy hangalámondással. Születési évfordulóira rendre külön műsorokkal, dokumentumfilmekkel jelentkeznek, mi több, éppen a „Péter” című filmje alapján egy teljes estés balett is készült!

Annál feszítőbb a kérdés: hogy-hogy pont Oroszországban van ekkora kultusza annak a színésznőnek, akiről Magyarországon totálisan megfeledkeztek? A kérdés második felét – hogy tudniillik mi az oka a hazai negligálásnak – most ne bolygassuk, erre válaszolni még nem tudok. Ami az első részt, az oroszországi népszerűséget illeti, annak megvan a jó oka.

És akkor ugorjunk ismét történetünk elejére. Velencében, az 1934-es nemzetközi filmmustrán levetítették Hermann Kösterlitz „Péter” című filmjét is, amely az amerikai Universal-cég európai fiáléjának Budapesten, német nyelven forgatott zenés filmvígjátéka. (Producer Joe Pasternak, operatőr: Eiben István, vágó Gertler Viktor, zene: Brodszky Miklós, a főszereplők, Gaál Franciska kettős szerepe mellett Hans Jaray, Felix Bressart, Otto Wallburg, Ráday Imre). A közönség soraiban helyet foglaló szovjet küldöttség, élén Borisz Sumjackijjal, a filmfőigazgatóval, lecsapott a filmre, és ötéves időtartalmú forgalmazásra megvásárolta. A következő két évben pedig a nagyjából állandó filmstáb további két produkcióját, a „Kismamát” és a „Katit” is, annak rendje és módja szerint, importálták. (Amiből az következik, hogy bizony ez a három film nem tartozik a „zsákmányolt” filmek közé, hanem csak úgy, azóta is forgalomban „felejtették”).

Gaál Franciskába beleszeretett az egész ország, Sztálintól a proletárig, milliónyian. És ez érthető is: az orosz közönség nem láthatta sem Greta Garbot, se Marlene Dietrich-et, se Karády Katalint. Mind a hárman (és az összes többi világsztár) együtt, egyszerre jelent meg Gaál Franciska személyében, s vele együtt az az atmoszféra, ami a polgári világból átsugárzott az ettől elzárt szovjet birodalomba. Naum Kleiman, a világhírű filmtörténész és „eisensteinológus” vallomásaiban is ez köszön vissza: *„A „Péter” leírhatatlan hatást keltett. Kiskamasz voltam, és a fiúkkal együtt mentünk megnézni, aztán újra és újra... Egy olyan ablak nyílt meg résnyire előttünk, amiből friss levegő, valami távoli, de nagyon otthonos, meleg levegő áradt. A filmet ronggyá játszották, és amikor az előadásokon elszakadt, mi tovább énekeltük a dalokat, amelyek örökre bennragadtak a fülünkben.”*

Nem csoda, hogy Gaál Franciskának példátlan kultusza támadt, kamaszok és bakfisok vadásztak a fényképeire. A filmekben viselt ruhái és sapkái megújították a szovjet divatot. Amikor a II. Világháború végén híre ment,

hogy „a nagy Gaál Franciska” Magyarországon vészelté át az apokalipszist, a Vörös Hadsereg katonái a dalait fütyülve fogadták, és Vorosilov katonai repülőgépén az első civil vendégként vitték kéthónapos diadalútra a Szovjetunióba. (A háború utáni epizódokról lásd Sándor Tibor – Geréb Anna: *Magyarul csak némafilmben játszott. Gaál Franciska*. Filmkultúra 1999. 9. sz.)

2014 nyarán impozáns kiállítás nyílt a moszkvai Bahrusin Színházi Múzeumban Gaál Franciska hagyatékából, amit Mária unokahúga leánya, Boruzs Judit őrzött meg számunkra. A személyes tárgyakkal, plakátokkal, civil-és sztárfotókkal, korabeli lapok címdalaival telezsúfolt terembe becsoszogott egy kilencvenéves bácsi, amúgy professzor, és szinte sírva mesélte, hogy amikor a napokban meglátta a kiállítás plakátját az utcán, rajta az oly ismert profillal és a mondattal, hogy „Itt vagyok!” (ez volt a kiállítás címe), megállt az üdő benne: „hát tényleg itt van! Megint láthatja?”. És most, ezen a helyen, ebben a szobában valóban találkozott vele. Miként hatvan évvel ezelőtt, amikor órákig állt a Gorkij utcán (ma Tverszkaja utca), és leste, mikor lép ki a szállodából kedvence, és akkor, mégis váratlanul, hirtelen megjelent Franciska, zöld ruhában... És nézte, ameddig láthatta, odalépni, megszólítani, amit anyyira szeretett volna, nem merte...

A Fényszóró 1945/8. számából

A Fényező 1945/8. számából

Gaál Franciska belépője a Vörös térre a Sportparádéra - 1945

Gaál Franciska